

Güllələnmiş generallar

GENERAL YADİGAROV QARDAŞLARI

Ana yurdunu sevən
Oğlun başına dönüm.

NƏRMIN XANIMLA MÜSAHİBƏ

Cənab sərkar, xalq məsləhətçisi Ağa bəy Yadigarov ərəb, fars və türk əlifbasının dəyişməsi haqqında fikirlərini yazıb, onları oxumağı məndən xahiş etmişdir ki, onların haqq və ya yanlış olmasına dair fikrimi yazılı surətdə ona təqdim edəm. Ağa bəy Yadigarovun yazısının məzmunu bundan ibarətdir ki, İslam xalqlarının Avropa xalqlarından geri qalmasının səbəbi əlifbadakı nöqsanlardır. Çünki bizim uşaqlarımız bir neçə il vaxtlarını ancaq yazını oxumağa sərf edib, elm öyrənə bilmirlər. O yazır ki, Abbasilərin xilafəti və ərəblərin səltənəti də elmləri öyrənməyin mümkün olmaması və oxumaq işinin çətinliyi nəticəsində aradan getmişdir.

Bəs necə olub ki, Ağa bəy Yadigarov o illərdə Peterburqa gedib çıxıb? Yəqin ki, bunun bir səbəkarı, vasitəçisi olub?

- Ağa bəy Yadigarovun Peterburqa getməsinin səbəkarı məşhur şərqşünas Mirzə Cəfər Topçubaşovdur. Bu görkəmli alim Ağa bəyin doğma dayısıdır. Arxiv sənədləri göstərir ki, 1844-cü ilin yazında Peterburq Universitetinin Şərq şöbəsinə Cənubi Qafqaz gənclərinin nümayəndələrini göndərmək üçün heç bir perspektiv olmayanda universitetin fars dilçiliyi kafedrasının professoru Mirzə Cəfər Topçubaşov həmin şöbəyə öz bacısı oğlu Ağa bəy Yadigarovun dövlət xərçisi ilə qəbul edilməsi barədə xahişlə müraciət edib. Ağa bəy Yadigarov həmin ilin yayında üçüncü dərəcəli Peterburq gimnaziyasını bitirmişdi.

Yadigarov haqqında bioqrafik məlumat son dərəcə az və natamamdır. Əldə olan sənədlərə əsasən, Ağa bəy Yadigarov

mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovla birgə çalışmışdır. M.F.Axundovun şəhadətinə görə Ağa bəy Yadigarov ərəb əlifbasının yeni, daha mükəmməl əlifba ilə əvəz edilməsi haqqında fikirlərini ifadə edən bir kitabca da yazmışdır.

- Nərmən xanım, otuz beş ildən çox Qafqaz canişinliyində saray müşaviri kimi fəaliyyət göstərən Yadigarovun xidməti dövlət tərəfindən layiqincə qiymətləndirilibmi?

- İnamla demək olar ki, yox! Sənədlər göstərir ki, Ağa bəy Yadigarov çox sadə bir insan olub, vəzifəyə və təltifata can atmayıb. O, əvvəllər dəftərxanada, sonra isə canişinliyin baş idarəsində qulluq etmişdir. Onun xidməti müsəlmanlar üçün təsis edilmiş dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" ordeni ilə qiymətləndirilib.

1853-56-cı illərdə Krım müharibəsindən xatirə olaraq verilmiş Andreyev lenti üzərindəki bürünc medal, onun 35 ildən çox xidməti müqabilində yeganə təltifatı olub.

Uzun axtarışlardan sonra mən Ağa bəy Yadigarovun nəvələrini və onun böyük bacısı Məsumə xanımın uşaqlarını tapa bildim. Onlardan böyüyü - Sara xanım Talışinskaya-Xürrəmoviç dedi ki, babam XIX əsrin 90-cı illərində Tiflisdə vəba epidemiyasından vəfat etmişdir. Həqiqətən də 1892-ci ildə Qafqazda güclü vəba epidemiyası yayılmışdı. Ölüm tarixini belə dəqiqləşdirdik. Yadigarovun ömrünün son illəri haqqında isə, demək olar ki, heç nə məlum deyil.

Yadigarovlar nəslə əsil-nəcabəti olan üç ziyalı ailə ilə yaxın qohum olub: Talışxanovlar, Vəkilovlar və Vəzirovlar. Hər üç nəsil də xalqımızın maarif, mədəniyyət və hərbi tarixinə görkəmli oğullar bəxş edib.

General-mayor Mirkazım xan Talışxanovun nəvəsi Rəna xanım Axundzadə babasının 1905-ci il martın 1-də tərtib olunmuş "Xidmət kitabçası" saxlanılır. Onun "Ailə vəziyyəti" bölməsində oxuyuruq:

"Tiflisli saray müşaviri Ağa bəy Yadigarovun qızı Məsumə xanım Mirkazım xan 1888-ci ildə ailə qurmuşdur. Dörd uşaq atasıdır. Oğlu Mirəli xan 1895-ci il sentyabrın 9-da, Sarabəyim 1890-cı il fevralın 7-də, Liyabəyim 1891-ci il fevralın 8-də, Züleyxa xanım 1892-ci il avqustun 3-də anadan olmuşdur".

Məsumə xanım Yadigarova (vəfatı - 1923-cü il) Zaqafqaziya Qadın xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olub. Onların ortancıl qızı Liyabəyim topoqraf-general İbrahim ağa Vəkilovun böyük oğlu Faris bəyin həyat yoldaşı idi.

Sözardı: General Yadigarov qardaşları haqqında ilk dəfə 1985-ci ildə yazmışdım. Həmin yazı "Sovet Gürcüstanı" (4 noyabr 1989-cu il) və "Bərəkət" qəzetində (8 may 1991-ci il), 1991-ci ildə "Azərbaycan generalları" kitabında və "Borçalı" jurnalında (1993-cü il, № 1) nəşr olunub.

Müstəqillik qazanıldıqdan sonra açılan arxivlər və 1999-cu ildə Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivindən topladığım faktlara görə bu mövzuya yenidən qayıtmalı oldum. Zənnimcə, bu yazını da belə bir nüfuzlu nəsil haqqında tam hesab etmək olmaz. Ona görə ki, çoxsaylı Yadigarovların əksəriyyətinin son taleyi hələ də məlum deyil.

1912-ci ildə Tiflisdə nəşr olunmuş "Kavkazskiy kalendər" kitabından sətirlər:

- Nadir bəy Yadigarov - Qafqaz Canişinliyində hərbi müşavir. Poruçik rütbasında.

- Abuzər bəy Yadigarov - Poruçik rütbasında Qafqaz Canişinliyində xidmət edir.

- Əli bəy Yadigarov - Aşağı Acariyanın Batumi şəhərində millis rəisi.

- Davud bəy Yadigarov - Tiflisdə yerləşən 17-ci Nijeqorod draqun polkunun ştab-rotmistri.

- İsrəfil bəy Həsən bəy oğlu Yadigarov - 17-ci Nijeqorod draqun alayının rotmistri.

Şəmistan NƏZİRLİ

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Birinci Dünya müharibəsi başlananda İsrəfil bəy bir müddət süvari generalı Hüseyn xan Naxçıvanskiyin komandanlıq etdiyi 17-ci Nijeqorod süvari alayının sıralarında döyüşür. Qafqaz cəbhəsində və Qara dəniz sahillərində uğurlu döyüşlərin iştirakçısı olan İsrəfil bəy Yadigarov dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılınç və bantla birgə), üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" (qılınç və bantla birgə), dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" (üzərində "igidliyə görə" yazısı ilə) və üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav" (qılınç və bantla birgə) ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Müharibədən Azərbaycan legionerləri dəstəsində və Polşa ordusunda ləyaqətlə xidmət edən həmyerlimiz İsrəfil bəy Yadigarov polkovnik rütbəsini orada alıb. İyirminci ilin aprelindən sonra çoxsaylı Yadigarov hərbiçiləri kimi cəlayi-vətən olan mərd zabit İsrəfil bəyin həyatı faciə ilə qurtarıb.

Vətəndən uzaqlarda qəlbində əbədi Azərbaycan məhəbbəti yaşadan polkovnik İsrəfil bəy və onun silahdaşları tezliklə Sovet totalitar rejiminə son qoyulacağı ümidilə yaşayıblar. İsrəfil bəy 1943-cü ildə Berlində çağırılmış Milli Azərbaycan Qurultayında vətənpərvər bir çıxış edib.

Sovetlərin ordusu Avropa torpağında döyüşlər aparanda ingilislər namərdlik edib Qafqaz legionerlərini Sovet ordusuna satqın kimi təslim etdilər. Onda əsgər və zabit heyətinin təəssübünü çəkən polkovnik İsrəfil bəy Yadigarov var səsi ilə bildirmişdi: "Nə qədər ki, mən sağam heç bir qüvvə mənim başçılıq etdiyi dəstəni barbar Sovet rejiminə təslim edə bilməz. Ya hamımız bərabər hüriyyəyə qovuşacağıq, ya da bir nəfər kimi həlak olacağıq! Mənim əsgər və zabit heyətim əsirlikdə olan Vətənimizin hüriyyəti uğrunda çalışmış və gözlərimiz önündə on minlərlə qurban vermisi Azərbaycan oğullarından təşkil olunub. Mən bir komandan kimi onları yalnız qoyub kommünizmin qanlı xəncərinə təslim edə bilmərəm. Onlar mənim doğma övladlarımdır. Mən heç bir zaman övladlarımı darda qoymaram. Onlarla birgə həlak olmaq mənim üçün ən böyük şərəfdir". Sovet ordusunun çəkistləri mərd polkovnik İsrəfil bəy Məhəmməd bəy oğlu Yadigarovu 1944-cü ilin iyul ayında "Vətən xaini" kimi güllələdilər.

* * *

Borçalı çökəyindən qayıda bilmirdim. Bu yerlər mənə uşaqlıqdan doğmadır. Ləvvar və Babəkər dağlarından kəndimin, torpağımın ətrini alırdım. Buludların altı ilə kəndimizə tərəf uçan quşları görəndə gözümlə yaşardı. Ürəyim şiddətli ağrı ilə döyündü. 1988-ci ildə Körpülünün yurd dəyişməsi könlümə, gözümə qubar olmuşdu. Dərdimin üstünə bir ağır dərd də gəldi Təkəlidə. Burda Yadigarovlar nəslindən bir nəfər də qalmayıb ... Təsəlli tapmaq, dərdləşmək üçün Debet çayının sahilinə endim. Bizim Çuvuxlu yaylağından axıb gələn çayın dumduzu suları daşları yalayıb sakitcə axırdı. Varlığında uşaqlıq xatirələrim, qarınqarışıq fikirlər qaynaşdı. Düşmənlə əlində olan kəndim, yurdum, onun buz bulaqları, sarf qayaları, göy meşələri ... gözümlə önündə saf dağ çayında canlanırdı. Axar-baxarlı kəndim yaddaşımda əbədi yaşayacaq...

Elsiz mənim nə günüm,
Çıxmaz səsim, nə ünüm.

Topoqrafiya general-mayoru İbrahim ağa Vəkilov və ailə üzvləri - arvadı Yelena Yerimovna, oğlu Qalibbəy, Faris bəy, qızı Reyhanxanım; Arxada: soldan və birinci Faris bəyin arvadı Liya xanım (1891-1965). 1912-ci il, Tiflis şəhəri.

Mirzə Fətəli Axundovun Şahzadə Fərhad Mirzə Qacara məktubundan

General babasının sənədləri ilə tanış olmaq üçün Rəna xanımın yenidən görüşdüm. O dedi ki, Yadigarovun şəklini Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyinin elmi işçisi Nərmən xanım Tahirzadəyə göstərim, bəlkə, o tanıdı. Məncə, o, mərhum Sara xanım Talışinskaya-Xürrəmoviçlə görüşmüşdü. Sara xanım general Mirkazım xanım qızı idi. O, inqilabdan əvvəl Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdi...

Belə axtarışlarda həmişə köməyimə çatan xeyirxah Nərmən xanım mənə neçə aylıq intizardan qurtardı. Şəklə baxan kimi:

- Bu, Ağa bəy Yadigarovdur, - dedi. Rusiyada təhsil almış ilk azərbaycanlı ziyalılardan biridir. M.F. Axundovun əlifba islahatı haqqında olan məktublarının birində Ağa bəy Yadigarovun adının çəkilməsinə baxmayaraq, onun həyat və fəaliyyəti 1966-cı ilə qədər öyrənilməmişdi. Mən elmi işimlə əlaqədar Gürcüstan, Moskva və Leninqrad arxivlərində işləyəndə Ağa bəyin fəaliyyəti haqqında material toplaya bildim. Həmin ili Akademiyamızın "Elmi əsərlər"ində "Peterburq universitetinin ilk azərbaycanlı məzunu" adlı elmi məqalə ilə çıxış etdim.

- Nərmən xanım, XIX əsrin əvvəllərində bizim Rusiya ilə əlaqələrimiz o qədər də yaxşı deyildi. Mən şəxsən bunun ilkin səbəbini mənzilin uzaqlığında, bir də din ayrılığında görürəm. Bizə çox az ziyalımızın o vaxtlar Rusiyada yaşayıb yaratması məlumdur. Mirzə Kazım bəy, Mirzə Cəfər Topçubaşov, İbrahim Rəhimov, Mahmud İsmayilov və başqaları.

1823-cü ildə Gürcüstanda doğulub. Peterburq gimnaziyasına 1837-ci ildə daxil olub. 1844-cü il iyun ayınadək ümumi əsaslarla gimnaziya nəzdindəki pansiyonda tərbiyə alıb. Uzun yazışmalardan sonra imperatorun razılığı ilə professor M.C.Topçubaşovun xahişi nəzərə alınaraq, Ağa bəy Yadigarovun dövlət xərçisi ilə oxuması üçün Peterburq Universitetinin rektoruna sərəncam verilib.

Ağa bəy Yadigarov Peterburq gimnaziyasını bitirdiyinə görə qəbul imtahanları vermədən universitetinin Şərq şöbəsinə daxil olub. 1844-cü il iyulun 22-dən Ağa bəy universitetin nəzdindəki pansiyona götürülüb.

1848-ci ildə Yadigarov imtahanları əla qiymətlərlə verib universiteti bitirir. Alimlik dərəcəsinə yerinə yetirdiyinə görə Şərq dilçiliyi üzrə namizəd adı alır. Universiteti bitirdikdən sonra Ağa bəy Yadigarov hələ bir müddət Peterburqda, çarın müsəlman komandasının konvoy komandiri, rotmistr qardaşı İsrəfil bəy Yadigarovun yanında qalır.

- Bəs Qafqazdakı fəaliyyətinə nə vaxtdan başlayıb, bu barədə məlumat əldə edə bilmisinizmi?

1848-ci ilin may ayında Ağa bəy Yadigarov Qafqaz canişinin sərəncamına göndərilir. Onu canişinlikdə dəftərxana şöbəsinin müdir müavini təyin edirlər. O, burada 35 ildən çox xidmət etmişdir. Hərtərəfli təhsil almış Ağa bəy Yadigarov öz bilik və bacarığından istifadə üçün imkan tapa bilməmişdir. Şərq və Rus mədəniyyətinə yaxından bələd olan Ağa bəy öz milli mədəniyyətini də dərinləndirir, ona hədsiz hörmət bəsləyirdi. Xalqın bu sahədə ehtiyaclarını da yaxşı başa düşürdü. O, əlifba islahatı uğrunda böyük